

Neşe Coşkun Özturan

<https://orcid.org/0000-0002-1112-1567>

Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Tourism, Türkiye,
nesecoskun58@hotmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Özturan, N. C. (2024). 19. yüzyılda ABCFM Misyonerlerinin Osmanlı Ülkesinde Protestan Cemaati Oluşturma Çabaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3526-3540.

19. yüzyılda ABCFM Misyonerlerinin Osmanlı Ülkesinde Protestan Cemaati Oluşturma Çabaları

Öz

A.B.D' de kıta ötesinde Protestan inancını yaymak üzere kurulan ABCFM adlı misyoner teşkilatı Osmanlı ülkesinde kısa zaman içinde gayrimüslim tebaa ile yakın ilişkiler kurarak farklı alanlarda emek yoğun bir çalışma içine girmişlerdir. Osmanlı topraklarında çalışan misyonerlere göre kendini yönetme kabiliyeti olmayan Müslüman Türkler hakimiyetleri altındaki gayrimüslimleri insani ve etik değerlerle bağdaşmayacak uygulamalarla asimile ederek baskı ve işkenceyle idare etmişlerdir. Ayrıca yönetimleri altında bulunan İslam dışı dinlere mensup olan insanları da manipüle ederek kendi "şeytani" amaçlarına hizmet etmelerini sağlamışlardır. Öte yandan Hıristiyan din adamları da kendi cemaatlerini "doğru yola sevk etmeyerek" Müslüman idarecilerin arzu ettikleri şekilde "gerçek inanca" zarar vermişlerdir. Kökleri Hıristiyan olan Osmanlı tebaasının ruhlarını kurtarmak ve İsa'nın dünyaya tekrar geleceği zaman bizzat kuracağı Evrensel Kilise'nin teşekkülüne ön hazırlık yapmak iddiası ile Protestan misyonerlerin, hizmet vereceği sahadaki zorlayıcı ve kimi zaman da engelleyici gerçeklikler onları amaçlarından vazgeçirmemiştir. Kilise taşıdığı maddi ve manevi anlamı ile cemaatin sembolüdür. Bu nedenle kilise bir cemaatin mutlaka olması gereken parçasıdır. Her tebliğçi kendi özel hayatıyla ve kamusal yaşamdaki varlığıyla kilisenin önderi gibi cemaatine örnek olmalıdır. Misyoner görevi süresince ne yaşarsa yaşasın büyük mekanizmanın küçük bir çarkı olduğunu unutmamalıdır. Nihai amacın kutsallığı yaşanabilecek her türlü kötülüğe karşı manevi koruyucu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: ABCFM, Osmanlı Devleti, Protestan, kilise

19th century efforts of ABCFM missionaries to establish a Protestant community in the Ottoman Empire

Abstract

The ABCFM, a missionary organisation established in the USA to spread the Protestant faith across the continent, established close relations with non-Muslim subjects in the Ottoman Empire in a short time and engaged in labour-intensive work in different fields. According to the missionaries working in the Ottoman lands, Muslim Turks, who were incapable of self-government, assimilated the non-Muslims under their rule with practices incompatible with humanitarian and ethical values and managed them with oppression and torture. They also manipulated people belonging to non-Islamic religions under their rule and made them serve their own "evil" purposes. On the other hand, the Christian clergy did not "guide their congregations to the right path" and thus damaged the "true faith" as desired by the Muslim rulers. With the claim to save the souls of the Ottoman subjects, whose roots were Christian, and to prepare the way for the formation of the Universal Church that Jesus himself would establish when he would come to earth again, Protestant missionaries were not deterred from their goals by the challenging and sometimes obstructive realities in their field of service. The church is the symbol of the community with its material and spiritual meaning. For this reason, the church is a necessary part of a community. Every missionary should be an example to his congregation as a leader of the church with his private life and his presence in public life. Whatever the missionary experiences during his mission, he must not forget that he is a small cog in the great mechanism. The sanctity of the ultimate goal will be the spiritual protector against any evil that may be experienced.

Keywords: ABCFM, Ottoman Empire, Protestant, church

Giriş

19. asırda A.B.D kökenli bir Protestan misyoner teşkilatı olan ABCFM'ye bağlı olarak çalışmak üzere Osmanlı Devleti topraklarına pek çok misyoner gelmiştir. Bu misyonerler söz konusu coğrafyada, sürekli kendini üreten bir Protestan cemaati kurmak amacındaydılar. Bu çalışmada Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda ABCFM REELS adı altında tasnif edilerek araştırmacılara sunulan olan kurumsal ve şahsi yazışmaların mikrofilm haline getirilmiş kopyaları ile misyonerlerin hatıralarını içeren kitaplar başta olmak üzere konu ile ilgili kaynaklar incelenerek temel amaca uygunluk açısından misyoner davranış ve söylemleri değerlendirilmiştir.

2.ABCFM Misyonerlerine Göre Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında Gayrimüslimler

1810 senesinde A.B.D'de Boston'da kurulan ABCFM adlı Protestan misyoner grubuna bağlı olarak 19. asırda Osmanlı Devleti topraklarında, gayrimüslim unsurlarla ve özellikle Ermenilerle farklı alanlarda çalışan misyonerlerin en temel beklentisi sürekli olarak büyüyen bir Protestan cemaati oluşturmaktır. Bu süreçte temel motivasyon kaynakları ise Hıristiyan köklere sahip olan ve Bible Land (İncil Ülkesi)'de yaşayan insanları dönüştürüp geliştirerek

kendine yeterli ve özgürlüğe kavuşmuş bireyler haline dönüştürmektir (Smith, 2019, s. 330-331). Ancak söz konusu coğrafyanın idari, sosyal, ekonomik ve askeri gerçeklikleri bir cemaat oluşturulması için oldukça zorlayıcıdır.

ABCFM misyonerlerine göre bu topraklar, finansal sıkıntılarla bağınaz bir idarenin şekillendirdiği ve dünyada asla benzeri olmayan gayrimüslim düşmanı sosyal ve ahlaki değerlere sahiptir (Barton, 2010, s. 83). Osmanlı tebaası bir gayrimüslim idareciler için bir mal olmaktan öte anlam taşımamaktadır ve bu “mal” Türkler tarafından asimile edilerek ve kimliksizleştirilerek sömürülmektedir (Barton, 2010, s. 18). Asimilasyon politikası yerel kültür ve dillerin kaybıyla sonuçlanmıştır (Barton, 2010, s. 84). Başka bir ifadeyle ülke topraklarında hangi etnik kökene mensup olunursa olunsun tüm tebaanın ortak dili Türkçedir ve Türkler dışında kalan insanlar atalarının dillerini öğrenip gündelik hayatta kullanmak için ne istek ne de olanak sahibidir (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 190). Bu uygulamalar nedeniyle ABCFM tebliğcilerine göre hedef kitlenin yaşadığı topraklar şeytanın hakimiyeti altındadır (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 187). Arabistan’da doğan Muhammed adlı bir sahtekara inanan (Abbott-Schneider, 2009, s. 35) kaba, cahil ve ahmak Müslüman yöneticiler (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s.186.) için hakimiyetleri altında bulunan gayrimüslimler sürekli ve potansiyel bir tehdittir (Barton, 2010, s. 249) Ancak aslında güvenilmez olan Osmanlı sultanının kendisidir (Barton, 2010, s. 240). Bu nedenle sosyal barışın sadece sözde üzerinde kaldığı (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 498) ülkede sürekli gerginlik ve potansiyel bir iç savaş atmosferi mevcuttur (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 547). Osmanlı ülkesindeki genel gerginlik, karmaşa ve huzursuzluk hali halkın tamamının can güvenliğini tehdit eder haldedir (Cameron, 2018, s. 46). Dini fanatizm, kargaşa ve kimi zaman yağma olayları söz konusudur (Harris & Harris, 2008, s. 40). Muhtemel bir karmaşa ya da müsadere durumunda ya da gayrimüslimleri ve mallarını koruyabilecek tek otorite ülkedeki yabancı ülke temsilcilikleridir (ABCFM REEL 636/7). Onlar müdahale etmediğinde yaşanan katliamlar tüm sosyal ve ticari hayatı bitme noktasına getirmiştir. (Barton, 2010, s.199) Aslında yasalar her kabul edilmiş dini grup mensubunun hak ve sorumluluklarını tanımlamaktadır (Barton, 2010, s. 249-250). Yasal haklara sahip olmayan başka inanç gruplarına mensup kölelerin hayatları da bastıkları yerde ot bitmeyecek kadar uğursuz ve lanetli olan vahşi Türklerin (Cameron, 2018, s. 68) elinde adeta oyuncaktır. Yasalar önünde bir dini cemaatle resmen bağı olan gayrimüslim Osmanlıların hakkı ve hukuku gözetilmiştir (Barton, 2010, s. 38). Yine de Türk hakimiyetinde bir Hıristiyanı öldüren Müslüman ruhunu kurtardığını ve Tanrı’ya hizmet ettiğini düşünmüştür. Farklı etnik ve sosyal gruplardan olan İslam ahali

arasındaki tek ortak payda İslam olmayan herkese karşı beslenen düşmanlıktır (Barton, 2010, s. 64). Müslüman olmayan herkes sorgusuz sualsiz ölümü hak eden kafirlerdir (Barton, 2010, s. 221). Osmanlı topraklarında İslam dışı unsurlara uygulanan dini temizlik çoğu zaman etnik temizliği gizlemiştir (Stone, 2011, s. 79). 1821 yılında İzmir’de yaşanan trajik olaylar esnasında şehvet düşkünü Türklerin Rumlara tecavüz ederek katledilmeleri iddiaları başka bir misal olarak görülebilir (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 303). 1860’da Lübnan ve Şam civarındaki yerleşim alanlarında yerleşik 10 bin kadar Maruni ve Süryani Türkler ve onların desteklediği Dürzilerce öldürülmesi sayılamayacak kadar olan farklı olanı ortadan kaldırmak siyasetinin ürünlerinden biridir (Barton, 2010, s. 190). İskenderiye’de 1822 yılında yaşanan seri katil vakasının çözülememesi aslında katilin kendine dini inancı nedeniyle duyduğu güvenin göstergesidir. Kamuya açık alanlarda işlenen cinayetlerin faili bellidir ancak tutuklanması devletin çıkarlarına aykırı olduğu için yapılmayan katilin karşısında devlet yetkililerinin üç maymunu oynaması dikkate değer bir durumdur (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 338). ABCFM tebliğcilerine göre hayatta kalabilmeleri bile mucize olan Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin dini hayatları da Türkler için başka devletin kasasını doldurmak için sömürülmektedir. Yahudilerin 1823 senesinde Ağlama Duvarı’nın önünde dua edebilmek için para ödemek zorunda olmaları bu durumun kanıtıdır (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 466) Türkler arasında para karşılığında Hıristiyan mabetlerinde görev yapmak, mum yakmak ve Hıristiyanlara dini merkezlerde refakat etmek alışkanlığı yaygındır (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 244) Zaten pek çok başka inanç merkezi camiye çevrilmiştir. (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 270). Camii ye çevrilmeyen başka inançlara ait mabetlerde dini hizmet verenlere de hoşgörüsüzlük söz konusudur. Yunan İsyanı sonrası 1823’te Türkler Betenya’da bulunan Başmanastır’ın Rum papazını haraca bağlamışlardır. Bu durum dışarıdan % 12-15 faizle borç almasına neden olmuştur (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 456). Gayrimüslim tapınaklarına ya da din adamlarına hoşgörü ile yaklaşılacak yerler de mevcuttur. Ancak bu durum sadece ekonomik olarak kazanç sağlayan özel noktalarda geçerlidir. İsa’nın Kutsal Kabir Kilisesi’nde bulunan mezarı Türkler tarafından özenle korunmaktadır ve karşılık olarak ziyaretçilerden cüzi bir ücret talep edilmektedir (Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 239). Türklerin gayrimüslimlere olan menfi tavırları, kimi zaman Müslüman olmayan farklı gruplar arasındaki rekabet ve çekişmelerde de yine Osmanlı sultanının kazançlı çıkmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle merkezi otorite toplum içinde bir gayrimüslim grubun şahsi nedenlerle bir başka gruba zarar verebilmesinin yasal yolunu açmıştır. Örneğin Yahudiler kimi zaman Osmanlı makamlarıyla suç birliği yapmışlardır. Rumlar ve diğer papazlara iftira ederek tutuklanmalarına ve çoğu zaman yüksek miktarlarda

kurtulmalık (fidye) ödeyene kadar zincire vurulmalarına neden olmuşlardır (Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner, 2015, s. 536). Misyonerlere göre, Osmanlı idaresinin İslami baskı altında aciz hale düşürerek yönettiği gayrimüslim tebaanın, Müslüman otoriteye değil de birbirlerine düşman olması da aslında Hıristiyanların inançlarının emrettiği gibi yaşamamalarının sonucudur. İnançta saflaşma ve doğru davranışlar sergileme, bölgenin iç huzurunun da anahtarı olacaktır.

2.1.ABCFM Misyonerlerinin Cemaat Oluşturma Çabaları

Osmanlı ülkesine gelen ABCFM misyonerlerinin temel gayesi bir Protestan cemaati oluşturmaktır. Bunun için hangi inanca mensup olurlarsa olsunlar toplumun tüm unsurları ile ilişki kurulması gereklidir. Ancak tebliğciler tamamını Türk olarak adlandırdıkları Müslümanlar ile çok kısa zamanda ve arzu ettikleri şekilde yakınlaşamayacaklarının farkında ve bilincinde olmuşlardır. Bu konuda en temel politika sorun yaşamamak için azami gayreti göstermek ve ısrarcı olmayan bir üslupla yaklaşma çabası göstermek olmuştur (Riggs, 1997). Sıradan halka ulaşabilmenin en tehlikesiz yolu, onlara idarecilerinin hoşnutluğunun sağlandığının ortaya konulması olabilecektir. Halkla arada güven duygusu tesis edebilmek için yerel idarecilerle çay davetlerinde bir araya gelinmiş (ABCFM REEL712/533). Müslümanlara dini tebliğden kaçınılmış ve sadece gündelik konularda konuşularak samimi bir ortam yakalanmaya çalışılmıştır. Kendi beyanlarına göre ABCFM misyonerlerinin Osmanlı mülkünde varlık nedenleri samimi bir yardım çabasıdır. İdarecilerin var olan sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle sunamadığı sosyal hizmetler onlar tarafından karşılık beklenmeksizin verilecektir. Hiçbir tebliğci İslam'a ya da devletin varlığı ile birliğine ve bekasına tehlike oluşturmamaktadır. Misyonerler kendilerine karşı geliştirilen güven duygusuna zarar gelmemesi ve yürüttükleri çalışmalar engellenmesin diye ne sıradan Müslümanlarla ne de yerel otoritelerle politik sayılabilecek tartışmalara girmemişlerdir. Bu politika işe yaramıştır. Her ne kadar Müslümanlar Protestan tebliğcilere büyük bir sempati beslememiş olursa da ilerleyen süreçte, misyonerlerin sunduğu sağlık ve eğitim hizmetleri nedeniyle, onlara olan menfi bakışları da kısmen azalmıştır.

Kurulan samimi ilişkilere ve misyonerler için kafir olanları kazanmak da önemli bir uğraş olmasına rağmen, Anadolu'da Müslüman Türklere ulaşarak onların ruhlarını kazanmak mümkün değildir. Dolayısıyla var olan insan kaynaklarını ve finansal gücü sonuç alınabilecek gayrimüslim kitle için harcamak daha nihai hedefe yönelik bir davranış olacaktır. Nihai hedef ise Hıristiyan köklere dönüş insanlara unuttukları öz değerlerini hatırlatarak bu coğrafyada İsa Krallığı'nın kurulmasını kolaylaştırmaktır. Başka bir ifadeyle ABCFM tebliğcilerinin sunduğu

kilise fikri ise American Congregational Church tarafından şekillendirilen öze dönüşü sağlamak iddiasındadır.

1820 sonrasında Osmanlı coğrafyasına gelen misyonerler her ne kadar Protestan bir tebliğ grubu olsalar da Eski Ahit'e sözleri ve eylemlerinde sürekli olarak vurgu yapmışlardır. (Greenway, 1999). Bu durum Protestanlık inancının inancı saflaştırarak eskiye dönüş arzusunda olduğu gerçeğinin sonucudur. Eskiye dönüş ise yorucu, zaman alacak ve etkili çalışmalarla sağlanabilecektir. Etkili çalışma gayretli ve çalışkan Protestan inanç işçileriyle mümkündür. Tembellik inanana asla yakışmayan dünyevi bir kusurdur. Cemaatteki tüm bireyler gücü ölçüsünde dünyevi ve dini hayata artı değer katmalıdır. Misyonerler için ise bu durum sağlık, eğitim ve endüstriyel üretimin devamlılığının sağlanması ve hayatlarına dokunulan imanı zayıf ya da inançsız insanların ruhlarına da evanjelizm sayesinde dokunabilmek anlamına gelmektedir (Osmanlı'da İki Amerikalı, 2015, s. 163). Ancak tüm bu uğraş oldukça sancılı olacaktır. Çalışma alanının zorlukları da misyonerler için aslında kendi imanlarının sınanması gibidir. Her tebliğci eğer yeterince imana sahipse korkusu olmayacaktır (Smith, 2005, s. 114). Korku ve kötümserlik ise insanı kutsal çabada esir alır ve Şeytan'a hareket etme şansı sunar. (The American Missionary, June 1888, s. 155). Öte yandan misyoner inancının büyüklüğü nedeniyle kibre kapılmamalı ve her şeyin tek sebebinin İlahi İrade olduğunu bilmelidir. Sadece Tanrı'ya güvenen ise kendini beğenmişlik duygusunun sonsuz lanetinden kurtulacaktır. Tüm bu davranışlar ise misyonere diğer cemaat üyeleri arasında üstünlük kazandırmayacaktır. Çünkü olması gerekeni yapmak zaten Tanrı'nın emridir (Kolb, 1996, s. 459). Tanrı'nın emrine uyarak ve olması gerekeni yaparak mücadele vermek arzusunda olan tebliğcilere göre inancın en temel kuralı olan ve anlayarak dua etmeyi sağlayan ana dilde ibadet düşüncesinin bile idarecilerle sorun yaşamamak için görmezden gelindiği bu coğrafya aslında inanç adına inançsızlığın yuvası olmuştur. İncil ülkesi olan Anadolu, sadece güç kazanmak ve hakimiyeti devam ettirmek beklentisinde olan dini figürlerin yani inancı tam olarak özümseyememiş sözde Hıristiyanların oynadığı bir tiyatro sahnesine dönüşmüştür. Protestan ABCFM misyonerleri ve yanlarında getirdikleri aileleri hem kendilerini doğru anlatmak, hem Hıristiyan ruhbanların halk üzerindeki hakimiyetini bitirmek hem de Osmanlı ülkesinde beklenen politik değişim günü gelince müdahale etmek üzere Anadolu'ya yerleşerek aslında manevi anlamda her biri bir kilise olan misyon istasyonları kurmuşlardır.

Misyonerlerin beklediği politik değişim zamanı aslında, ABCFM tebliğcilerinin sentetik bir A.B.D uydu devleti yaratmak amacıyla olduğunun da göstergesidir. Yeni yapının omurgası Protestanlık olacak ve yeniden üretilerek saflaştırılan inançla gruba aidiyet geliştirilmesi sağlanacaktır. Bu grup cemaat yani Kilisedir. Dünyevi anlamıyla kilise de Protestan birliği ve

O'nun temsilcisi olan politik güç olarak A. B. D'dir. Osmanlı mülkünde idare gücü İslam'da olmamalıdır. Çünkü ABCFM misyonerleri Hıristiyan olmayanın iyi bir idareci olamayacağı düşüncesindedirler. Gerçek inanç Protestan teolojisinde anlatılmıştır. Dolayısıyla gerçek olmayan doğru olamayacaktır. Osmanlı hükümdarı inandığı İslam dini nedeniyle asla gerçek bir idareci olma vasıflarına sahip olamaz. Türkler de kendi kendilerini idare edebilecek yeterlilikte olmadıkları için Osmanlı mülkü mutlaka Hıristiyan bir batılı devlet tarafından idare edilmelidir (ABCFM REEL 717/165). Batılı ve modern yeni idare kurulduğunda ise her biri etnik olarak farklı olan sosyal gruplar arasında Protestanlık ekseninde bir A.B.D. sempatisi sağlanmış olunmalıdır. Bu şekilde gerçek medeniyet ile Anadolu Hıristiyanları olması gerektiği gibi hayatlara sahip olacaklardır. ABCFM misyonerleri ise bu dönüşümün isimsiz ama gayretli işçileri olacaktır. Dönüşümün adresi kilise olmalıdır. Cemaat ise ancak kilisede bütünleşirse ruhların dünyevi ve eskatolojik (ölüm sonrası hayata ait) kurtuluşunun tek yoludur. Bireysel kurtuluş cemaate hizmet edemeyeceği için anlamlı değildir. Karanlıktan kurtularak tüm insanların ruhlarının kurtulması için tüm inananların kilise sayesinde eğitilmesi ve dönüştürülmesi elzemdir (The American Missionary, June 1888, s. 151). ABCFM tebliğcilerinin yol haritası olan eğitilmiş ve dönüştürülmüş cemaat ifadesinin temelinde Yaratıcı ve İsa'ya bakışla şekillenen bir toplum mühendisliği gayesi vardır. Tanrı insanları her türlü hatalarına ve günahlarına rağmen çok sevmektedir. İnsanı seven Tanrı; Kutsal Ruh aracılığıyla tüm insanlarla iletişim kurmaktadır (Hagin, 2020, s. 79). Protestan kilisesinde Tanrı'nın ulaşılabildiği olan Kutsal Ruha yani Gabriel'e atfedilen önem kayda değerdir. Sadece Tanrı tarafından seçilmiş ve aklanmış kişilerde esin kaynağı olan Ruh (Sproul, 2005, s. 172) yönlendiriciliği ile İnsan ve Yaratıcı arasındaki bağışlanma akdinin yeniden kurulmasına aracılık ederken ruhsal arınmanın kaynağı olan ölmeden yeniden doğmak fikrinin gerçekleşebilmesi için önemli bir vasıta olarak görülmüştür.

Ancak Gabriel'in iletişim kurduğu Tanrı'nın en kıymetli olanı ise İsa'dır. Yaratıcı İsa aracılığıyla insanlara bağışlamayı sunmuştur. Bu sebeple kurulması amaçlanan kutsal kilisenin iki temel referans kaynağı vardır. Kutsal Ruhun tüm insanlığa sunduğu İsa ve İncil (Howard Browne, 2009, s. 112). En çok sevilenin yani İsa'nın kurtarıcı olarak dünyaya ikinci kez gelişinde İsa kurtarıcı ve mesihidir (Lewis, 1994, s. 8). Onun sayesinde (İmam Suyuti, 2018, s. 37) yeni bir düzen kurulacak ve tüm inanan ruhlar huzura ve sonsuz bağışlanmaya kavuşacaktır. Bu yeni düzendeki ilahi kilisenin adı ise Kilisedir (Nuroğlu, 2012, s. 41). Nihai kurtuluşa erişim ile gerçeğe ve öze dönüş iddiasında bulunan Protestan misyoner düşüncesinde (Özkan, 2002, s. 13.) yaygın ve yoğun cemaat yani halk eğitimi uygulamasıyla (Alan, 2008, s. 39) gerçek kilise

ve cemaat üretmek fikri son derece önemlidir. Kilise Tanrı, Kutsal Ruh ve dünyadaki varlığın Yaratıcı tarafından görevlendirilmiş tek sahibi olan İsa'nın (Tomkins, 2005, s. 137) emirleri doğrultusunda şekillenmelidir. Öncelikli olarak kilise tüm cemaat üyelerine aynı uzaklık ve aynı yakınlıkta olmalıdır. Başka bir ifadeyle etnik ve sosyo-ekonomik kişisel özellikler grup içinde önemli değildir (The American Missionary, June 1888, s. 159). Esas olan inançtır. Kilise içinde en değerli olanlar da samimiyetle inananlar ve bunu öğütleyenlerdir.

Sınıfsız bir kilise üretmeye çalışan ABCFM misyonerleri çalışma yaptıkları coğrafyada hem misyon içinde hem de yerel halkın farklı yaşam alanlarında mabet açılması ve cemaatlerin oluşturulması düşüncesinin gerçekleştirilmesine zaman, para ve emek harcamışlardır. Kilise ya da onun dünyevi karşılığı olan cemaat; Tanrı'nın varlığının kanıtı olan İsa'nın (Sarıkcıoğlu, 1999, s. 285) onların da günahlarını ödemesiyle (Ussher, 2012, s. 99) kutsanmaya layık olduğunu fark edebilmelidir (Meyer, 2006, s. 42) Her ruh dokunulmaya değerdir. (The American Missionary, June 1888, s. 148) Kurtarılan ruhlar yeni cemaatte inançsızlığa ve kötülüğe karşı adeta bir kale gibi olabilecektir (Meral, 2019, s. 16). Bu şekilde hem kendini koruyabilecek hem de cemaattaki bir diğer kardeşine de Tanrısal misyonun gerçekleşmesinde yardımcı olabilecektir (Küçük, 2009, s. 81). Bu döngünün yaratılabilmesi için her misyoner etnik değerlerinin üstünlük olarak değerlendirilmediği (Wach, 1995, s. 69) evrensel kilisenin bir işçisi olarak iman ve cesaretle Işık'ı insanlara göstermek (Peabody, 2003, s. 38) ve tüm ruhları ışıktaki bütünleşmeye çağırmak zorundadır (Youssef, 1997, s. 37-38). ABCFM'nin kiliseleri ise misyonerlerin ışığa daveti sunduğu yerler olarak görülmüştür.

Davetçi misyonerler Osmanlı mülkünde uzun zamandır resmi makamlar tanınan diğer Hıristiyan grupların Protestan kilise yapısına sıcak bakmayacağına farkındaydılar. Çünkü öteki Hıristiyanlar için bu yeni inanç akımı sadece dinde ve cemaatte bölünme anlamına gelmiyordu. Protestan kiliselerin sayılarının artması Katolik, Ortodoks ve Gregoryen Ruhban sınıfının ekonomik anlamda zayıflaması ve prestij kaybetmesi demektir. Ancak Protestan misyonerler için çok zor olabilecek bu cemaat üretme sürecinde, çalışılan sahada var olan sosyal ve ekonomik gerçekler geri çekilme için bir gerekçe olmamıştır. Öncelikli olarak misyon çalışması ile cemaatler üreterek kilise teşekkülü bir misyoner için hem dini bir hak (Lutheryen İman İkrarları, 2017, s. 81) hem de sorumluluk olarak görülmüştür (The Encyclopedia of Religion, 1993, s. 578). Bunu sağlayabilmek için ise tebliğcinin rehberi sınırsız imanı ve sonsuz vaz geçmişiyle İsa'nın (The American Missionary, June 1888, s. 157) ve yardımcısı bizzat İncil olmalıdır. Tüm kaybolmuş ruhlarla ulaşılmalıdır. Bunun için onların dillerini bilmek şarttır. Öte yandan kazanılan yeni insanların ibadetlerini kendi ana dillerinde yapmaları Tanrı ile bağ kurmalarını kolaylaştıracaktır. Yerel dillerde yapılacak ibadet ve İncil okumaları misyonerlerin

ruhlara erişmesini ve cemaatin doğru ve saf olana sarılmasını mümkün kılacaktır (Kışlalı, 1991, s. 47). Yerel dillerde ibadet yapılmasını sağlamak Protestan ABCFM misyonerlerinin varlık gösterdikleri sahada karşılaştıkları tek zorluk değildir. Osmanlı mülkünde varlık gösteren ABCFM misyonerleri için kilise kurmak amacına giden yolda ilk zorunluluk Hıristiyan hedef kitlenin tamamına düzenli dua etme pratiğinin kazandırılmasıdır. Bütün Protestanlar için olduğu gibi misyonerler için de dünyevi şartları hizmet için ayarlamak ve herkesle uyum içinde amaca uygun çalışmalar yapabilmek için duanın zamanı ve yeri yoktur. Elbette ki cemaat duygusunun güçlenmesi ve köklenmesi için Kilisede yapılan ibadetler kıymetlidir. Ama Yaratıcı her an insanın yanında olduğundan, mümkün olan her anda Onunla dua yoluyla irtibat kurmak önemli bir ruhsal deneyimdir. Bu nedenle Anadolu topraklarındaki tebliğciler, sürekli olarak ve topluluk içinde, ihtiyacı olanlar için dua etmişler ve hedef kitledeki herkese sürekli olarak duayı öğütlemişlerdir (ABCFM REEL 618/374). Dua insanların ruhlarını kurtarmak için gereklidir. Ancak yeterli değildir. Onlar için çaba göstermek, onları eğiterek dünyevi ve dini bilgiyle donatmak ve cemaatin kendi kendisini üretmesini sağlamak amaçtır (ABCFM REEL 618/376). Cemaatin kendini sürekli olarak üretebilmesi için öncelikle farklı mezheplerden Hıristiyanlara ulaşarak onların aydınlığa eriştirilmeleri ve bir Protestan cemaati yaratılması gereklidir. Osmanlı Devleti'nin var olan sosyal, ekonomik ve askeri şartları nedeniyle yetersiz kaldığı alanlar yani sağlık ve eğitim alanlarındaki boşlukların, hedef kitlenin konuştuğu ana dili bilen ve bu şekilde aracısız iletişim kurabilen tebliğciler tarafından doldurulması; beklenen şansı üretmek için kullanılacak kıymetli bir vasıta olacaktır. Özellikle taşrada yaşayan halkın çözülmesi gereken yaşamsal sorunlarına çare üretmek misyonerlere bekledikleri şansı verebilecek bir diğer yaklaşım olmuştur. Temiz içme suyuna erişim zorlukları, temel hijyen uygulamalarının Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlar tarafından uygulanmaması, beslenme yoksunlukları ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle sistematik bir sağlık teşkilatlanmasının olmaması ABCFM tebliğcilerine ağırlıklı olarak hangi alanlarda çalışmaları gerektiğini göstermiştir. Osmanlı toprağına gelişleri sonrasında hızlı bir şekilde misyon istasyonu olarak adlandırılan fiziki altyapısı planlanmış mekanlardaki sağlık kurumlarında çalışmaya başlanılmıştır (Farnsworth, 2020, s. 28-29). Anadolu coğrafyasında varlıklarıyla kitleleri özlerine döndürmek iddiasında olan misyonerlerin sağlık eğitim ve inanç konularındaki yoğun ve yaygın çalışmaları, her misyon istasyonunun adeta bir saat mekanizması gibi uyumlu olmasını gerekli kılmıştır. İstasyonda hiçbir gündelik sorunun amaca engel olmaması istenmiştir. Ayrıca kurulması istenen dünya çapındaki kilisenin hizmetkarlarının yani tebliğcilerin hizmet verilen kitleye davranışla da rol model olması gereklidir. Sunulan saf ve

gerçek inanç sadece ölüm sonrasına ait değildir. Protestanlık düşüncesi her Hıristiyan'ın dünyada da rehberi olma iddiasındadır. Bu sebeplerle ataerkil Protestan tebliğcilerin misyon hayatları da genel fikirle uyum içindedir. Evlilik fikri kutsallaştırılmıştır. Misyonerliği dolayısıyla saf inancın yayılmasını garanti altına alacak nesillerin yetiştirilmesi yolu olan evlilik sadece misyon içinde değil, hizmet sunulan hedef kitlede de özendirilmiştir. Kutsal evlilik bağının kilisede teşekkülü, kutsanması ve cemaate ilanı anlamına gelen evlilik törenlerinin de Tanrı'nın gerçek çocuklarına yakışır şekilde olması gereklidir (ABCFM REEL711/12). Misyon istasyonuna gelen bekar misyonerlerin Hıristiyan'a yakışır bir aile yaşantısı kurması önemlidir. Seçilen eş ya bekar bir kadın misyoner ya da iyi eğitim almış Hıristiyan bir ailenin kızıdır. Evlerin reisi erkektir ancak kadınlar da aileyle ilgili konularda karar sahibidir (ABCFM REEL717/462). Evli kadın misyonerlerin sunulan hizmetlerde kendi aile düzenlerini sarsmayacak şekilde paydaş olmaları esastır. Misyoner ya da sivil evli kadının en temel vazifesi kurulan Protestan ailesine, kiliseye yani cemaate yeni bireyler kazandırmaktır. Bu sebeple doğum kontrolü uygulamaları kabul edilmemiştir. Çocukların yetiştirilmesi sorumluluğu ise öncelikli olarak annenin omuzlarındadır. Başka insanların ruhlarını selamete kavuşturma iddiasında olan ve bu kutsal gaye için uğraş veren tebliğciler için kendi çocuklarının da gerçek birer inanan olarak yetiştirilmesi gereklidir. Misyonda görev yapan misyonerlerin doğan çocukları 14 yaşlarına gelene kadar aileleri ile çalışma alanında yaşamışlar, 15 yaşına girdiklerinde ise kurum politikasının bir gereği olarak A. B. D'de yaşayan yakın akrabalarının yanlarına gönderilmişlerdir. Uygulamanın gerekçesi; gençlerin bilgi, görgü ve donanımlarını arttırmak ve bu şekilde muhtemel misyoner adaylarının en uygun şekilde hizmete hazırlanmasıdır (ABCFM REEL629/283). Bu şekilde yetiştirilen misyoner çocukları hem İsa'nın Krallığı'na girmeye hak kazanacak hem de tebliğ faaliyetlerinin bir sonraki adanmış ve çalışkan hizmetkarları olabilecektir (ABCFM REEL633/678). Misyonerlerin kurdukları ya da destekledikleri ve Tanrı'nın emrine uygun olduğunu düşündükleri kilisede cemaat önderlerine de önemli görevler düşmüştür. Katolik ruhbanlardan farklı olarak (Şinasi Gündüz, Hıristiyanlık, s.139.) Protestan din görevlileri her türlü hal ve tavırlarıyla cemaate örnek olmak zorundadır. (ABCFM REEL712/568). Bu nedenle ABCFM misyonerleri Osmanlı coğrafyasında açtıkları teoloji okullarıyla Protestan din adamı yetiştirmeye gayret etmişlerdir. İyi bir alt yapı sağlayabilmek için yoğun bir eğitime tabii tutulan dini lider yani pastör adayları; mezun oldukları okulun öğretmenleri ve din adamlarınca oluşturulan bir komisyon karşısında başarılı olursa kendisine cemaate vaaz etme hakkı verilmiştir (Köse & Ayten, 2019, s. 143).

Bilgisi ve donanımı misyonerlerce onaylanmış din adamı cemaatin ilerlemesini ve kilisenin doğru bir şekilde büyümesini sağlamakla sorumludur. Kilise ruhsal kurtuluşun

lokomotifi gibidir (Meyer, 2011, s. 40). Bu tren katarına çok sayıda ruhu bindirmek için pastör önemli bir vasıta. Çünkü kurtuluşun yazılı kılavuzu olan İncil ancak pastörün inanç kalesi olan kilisede tam olarak anlanabilir ve anlatılabilir (The American Missionary, June 1888, s. 151). Pastör sadece yeni dini yapının değil aynı zamanda sosyal yapının da önderi olacaktır. Bu sosyal yapı ise süreç içinde tüm dünyada farklılıkları azımsayıp ortaklıkları çoğaltmanın sembolü haline dönüşecektir (Tolstoy, 1998, s. 17). ABCFM misyonerlerinin yeni toplum yapısı ile yeni dünya düzeni üretmek arzusu, onların dini faaliyetlerinde temel yönlendirici olmuştur. Tebliğcilerin düzenli olarak ayin yaptığı misyondaki kilise ve şapellerde Pazar Ayini sonrasında Pazar Okulu uygulaması sürekli kılınmıştır (Alan, 2008, s. 344). Çalışma alanında yaşayan her yaş grubundan cemaat üyesine erişebilmek için o gün adeta sadece dini hizmet ve çalışmalara ayrılmıştır. Cinsiyet esasına göre verilen bu pazar eğitimlerinde misyonda ve dış misyonlarda hem misyonerler, hem aile bireyleri hem de yerel yardımcı ya da Bible Reader-İncil Okuyucu denen ve misyondan maaş alan şahıslar çalışmışlardır (ABCFM REEL 506/209) Ayrıca Pazar çalışmalarına misyon istasyonundaki yetimhanede hizmet verilen çocuklar ile (ABCFM REEL618/374) okullarda eğitilen çocuk ve gençlerin de katılımı sağlanarak bir cemaat bilinci oluşturulmak istenmiştir (ABCFM REEL618/355). Amaç genç neslin dini değer, düşünce ve davranışları içselleştirerek bir sonraki kuşağa otomatik olarak aktarmasına yani Protestan grubun kendi kendini sürekli üretmesine katkı sunmaktır. Kiliseler aslında ABCFM misyonerlerinin merkezi gibi olmalarına rağmen, dünyevi hizmetin arkasına saklanarak hizmet verilen en önemli misyoner birimidir. Protestan düşüncesinin teolojik temelleri esas alınarak üretilmeye çalışılan yeni sosyal yapı olan kilisenin hem maddi hem de manevi varlığı ve yapısı ABCFM misyonerlerinin inanca bakışını ve uygulamaların arkasında var olan dini gerekçeleri anlamak için önemlidir.

Sonuç

19. asırda Amerikan Protestan ABCFM misyoner teşkilatına mensup olan misyonerler, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim unsurlarla iletişim kurarak, ağırlıklı olarak sağlık ve eğitim alanlarında yaygın ve emek yoğun çalışmalar yapmışlardır. Çalışmaların tebliğciler tarafından beyan edilen gerekçesi; Hıristiyan inancının köklendiği Bible Land olarak bilinen Osmanlı coğrafyasında yaşayan halklar arasında öze dönüşü sağlayarak İsa'nın dünyaya ikinci kez dönüşünde kuracağı Kiliseye hazırlık yapmaktır. Her Hıristiyan için nihai hedef Kilise'nin kurulmasına katkı sağlamak olmalıdır. Kilise kavramı ise iki farklı anlama gelmektedir: Ruhani kilise ve fiziksel kilise.

ABC FM misyonerleri için kilise kurma aşamaları ise başka herhangi bir coğrafyada olabileceğinden çok daha fazla emek yoğun bir süreç olacaktır. Çalışma alanı olarak seçilen coğrafya İslam dinine mensup, eğitimsiz, donanımsız ve insani vasıfları zayıf otoriteler tarafından yönetilmektedir. Müslüman halk gayrimüslimlere düşman gözüyle bakmakta ve hem merkezi hem de yerel otoritelerin de desteği ile kendisinden olmayana eziyet etmektedir. Can, mal ve namus güvenliği olmayan gayrimüslimlerin de kendi aralarında yıkıcı bir rekabet vardır ve kimi zaman Müslüman yöneticilerin desteği ile çatışma halinde olunan diğer dini gruba zarar verilmektedir. Misyonerler için sahada faaliyet gösterebilmek bu sebeplerle oldukça zordur ve politik dengeler gözetilerek hem merkezi otoriteyle hem de yerel idarecilerle yakın ve samimi ilişkiler kurulması gereklidir. Kendini yönetmekten aciz Müslüman otoritelerin yerini A.B.D'nin uydu devletinin alacağı güne kadar, zorlayıcı ama gerekli iletişimler sürdürülmelidir. Bu durum Kilise bünyesinde mükemmel Amerikan benzeri bir sosyal yapılanma için elzemdir.

Protestan dini uygulamalarının vazgeçilmezi olan ana dilde ibadetin bile uygulanmadığı Osmanlı ülkesinde mükemmel Protestan çağdaş toplum üretme amacına ulaşmak tebliğciler için emek yoğun ve zahmetli bir süreç anlamına gelmektedir. Osmanlı coğrafyasında İslam inancına mensup olmayan insanlar arasında da anlamsız bir rekabet bulunmaktadır. Hıristiyan kitle ise tamamen kendi öz değerlerinden uzaklaşmış durumdadır. Hıristiyan din adamları dahi gündelik beklenti ve çıkarları için adeta amaçsız, vasıfsız ve etkisiz bir hale dönüşmüştür. Misyonerlerin ifadesiyle şeytan tarafından yönetilen bu coğrafyada tüm insanlar tembellik, korku ve kimi zaman da kibir yüzünden inançtan ve dolayısıyla da kurtuluştan uzaklaşmış durumdadırlar. Kaybolan bu ruhları kazanmak ise tebliğcinin asli vazifesidir. Kazanılan her insan, ruhani ve fiziksel Kilise'nin çalışkan, azimli ve özverili bir işçisi olmak üzere misyonerler tarafından eğitilmelidir. Kilise üyelerinin yani cemaatin sayısının düzenli olarak artışı da son derece önemlidir. Bu nedenle ataerki bir toplumsal düzen söyleminde olan Protestan misyonerler cemaate kendi hayatları ile örnek olacak şekilde yaşamalı, evlenmeli ve doğum kontrol tekniklerine başvurmadan mümkün olduğu kadar çok evlat sahibi olmalıdır. Tebliğcinin ulaştığı ve kurtardığı insanlar da kendisini model olarak cemaatin sayısal artışını garanti altına alacaktır. Öte yandan nicel artış nitel artış da beraberinde getirmek zorundadır. Başka bir ifadeyle cemaatin sayısının artması tek amaç değildir. Sayı ile beraber aynı zamanda cemaat üyelerinin daha eğitilmiş ve donanımlı olmaları da gereklidir. Bu şekilde cemaat kendi kendini sürekli yenileyecek ve dış sosyal, ekonomik, finansal ve askeri değişimlerden etkilenmeyecek ve zarar görmeyecek şekilde gereken her türlü tedbiri cemaatin faydasına olacak şekilde alabilecektir.

Kaynaklar

Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu ABCFM Evrakı

ABCFM PAPERS REEL506/209

ABCFM PAPERS REEL618/355

ABCFM PAPERS REEL618/374

ABCFM PAPERS REEL 618/376

ABCFM PAPERS REEL629/283

ABCFM PAPERS REEL 636/7

ABCFM PAPERS REEL711/12

ABCFM PAPERS REEL712/533

ABCFM PAPERS REEL712/568

ABCFM PAPERS REEL 717/165

ABCFM PAPERS REEL717/462

ABCFM PAPERS REEL633/678

ABCFM PAPERS REEL712/568

Periyodikler

The American Missionary, June 1888,v. XLII no:6 New York, 151.

Kitap ve Makaleler

Abbott-Schneider, E. C. (2009). *Bursa Mektupları*. (Çev. N. Akın). Dergah Yayınları.

Alan, G. (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*. T.T.K. Yayınları.

Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*. T. T.K. Yayınları.

Barton, J. L. (2010). *Türkiye'de Gündoğumu*. (Çev. Z. Başkal). Yeditepe Yayınları.

Cameron, V. L. (2018). *Türkler Arasında*. (Çev. S. Özgün). Dergah Yayınları.

Farnsworth, W. (2020). *Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi*. (Çev. M. Şahin). YKY Yayınları.

- Greenway, R. S. (1999). *Go and Make Disciples: an Introduction to the Christian Missions*. New Jersey.
- Gündüz, Ş. (2017). *Hıristiyanlık*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hagin, K. E. (2020). *Tanrı'nın Ruhuyla Yönlendirilmek*. (Çev. C. Özdemir). GDK Yayınları.
- Harris, J. R. & Harris H. B. (2008). *Ermeni Mektupları*. (Çev. Ö. Öztürk). Yaba Yayınları.
- Howard-Browne, R. M. (2009). *Kahyalık İlkeleri*. (Çev. L. Güleç). Gerçeğe Doğru Kitapları.
- İmam Suyuti. (2018). *Nüzul-i İsa*. (Çev. H. Çetin). İlim ve Hikmet Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1991). *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. İmge Kitabevi.
- Kolb, R. (1996). *Luther's Heirs Define His Legacy Sties on Lutheran Confesionalisation*. Varium.
- Köse, A. & Ayten, A. (2019). *Din Psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Küçük, M. A. (2009). *Türkiye Protestan Ermenileri*. Berikan Yayınları.
- Lewis, C. S. (1994). *Tanrı'nın Üçlü Birlik Doğası*. (Çev. H. Taylan). Müjde Yayınları.
- Lutheryen İman İkrarları Işığı'nda Temel Hıristiyan İnancı*. (2017). (Çev. A. Salminen-N. Nirven-M. İnhanlı). GDK Yayınları.
- Meral, Y. (2019). *Yahudilerin Ahir Zamanı*. Ankara Okulu.
- Meyer, J. (2006). *Yardım Et Korkuyorum Duygusal Savaşları Tanrı Sözüünün Gücüyle Yenmek*. Yeni Yaşam Yayınları.
- Meyer, J. (2011). *Vereceğiniz En Önemli Karar-Hayatınızı Değiştirerek Yeniden Doğmak Hakkında Tam ve Derin Bir Anlayışa Sahip Olmak*. (Çev. İ. Özbek). Yeni Yaşam Yayınları.
- Nuroğlu, C. (2012). *Dünyanın Sonu*. GDK Yayınları.
- Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*. (2015). (Haz. A. Aksu). Dergah Yayınları.
- Peabody, L. (2003). *Çalışmak Kutsaldır*. (Çev. O. Yöş). Haberci Tanıtım Basın Yayınları.
- Özkan, A. R. (2002). *Fundamentalist Hıristiyanlık*. Alperen Yayınları.
- Richter, J. (1910). *A History of the Protestant Missions in the Near East*. Fleming H. Revell Comp. Edinburgh & London.
- Riggs, H. H. (1997). *Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot 1915-1917*. Michigan.

- Sarıkcıoğlu, E. (1999). *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi*. Kardelen Yayınları.
- Ussher, C. D. (2012). *Savaş ve Barış Hatlarında Bir Amerikalı Doktorun Hatıraları*. (Çev. Ö. Öztürk). Yaba Yayınları.
- Smith, B. B. (2005). *Tanrı'nın Sizdeki Gücü*. (Çev. O. Baltatlı). Yeni Yaşam Yayınları.
- Sproul, R. C. (2005). *Ne'den Kurtulduk?* (Çev. S. Kültürel). Gerçeğe Doğru Kitapları.
- Stone, F. A. (2011). *Sömürgeciliđin Hasat Mevsimi Anadolu'da Misyoner Okulları*. (Çev. A. Aksu).Dergah Yayınları.
- The Encyclopedia of Religion. (1993) ed. by. Mircea Eliade, v.19. Simon & Schuster Macmillan.
- Tolstoy, L. N. (1998). *Din Nedir?* (Çev. M. Çiftkaya). Kaknüs Yayınları.
- Tomkins, S. (2005). *A Short Story of Christianity*. William B. Eeardmans Pub.Co.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Youssef, M. (1997). *Tanrı'nın Verdiđi Kusursuz Örnek İsa ve Önderlik*. (Çev. H. Taylan). Müjde Yayınları.